

Schat bewaarders

Dit hele jaar laten bijzondere bibliotheken en archieven in de stad hun topstukken zien, onder de noemer **Een stad vol boeken, verborgen schatten in beeld**. Op deze pagina's geven de schatbewaarders een voorproefje.

tekst DOOR VAN DER WIELE foto's KAROLY EFFENBERG

Odette Vlessing, specialist Joodse geschiedenis en Joodse archieven van het Stadsarchief Amsterdam, met de Ban van Spinoza.

Wij hebben als enige de tekst van de Ban van Spinoza (1656). Die staat in het besluitenboek van de Portugees-Joodse gemeente. In het Stadsarchief zijn ook andere documenten over Spinoza (1632-1677) te vinden, zoals de notariële archieven. Lang dacht men, op grond van een onjuiste vertaling van de ban, dat Baruch Spinoza gestraft was om zijn filosofische ideeën. Mijn onderzoek wijst op een andere reden. Spinoza kwam in moeilijkheden door de erfenis van zijn vader, een negatief saldo. Om een bankroet te voorkomen, heeft hij zich afgekeerd van de joodse wet en deed hij een beroep op het Hollandse recht. Hij liet zich als 23-jarige minderjarig verklaren. Volgens de rabbijnse wetten was hij al op zijn dertiende handelingsbevoegd. Ook trachtte hij met een beroep op de Hollandse wet een deel van de erfenis van zijn moeder te verkrijgen. Volgens de joodse wet had hij daar geen recht op. Hoewel zijn gedrag rationeel was, dreigde Spinoza al eeuwen bestaande sociale en financiële verhoudingen in de Joodse gemeenschappen te verstoren. Anderen zouden zijn voorbeeld kunnen volgen."

Harco Gijsbers, beeldbankbeheerder van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Niod), met een foto uit de collectie van fotograaf Franz Stapf.

Op de foto zie je een groep Duitsers van de Ordnungspolizei. Zij lopen over de Herengracht, in de verte zie je ons pand. Franz Stapf kwam in 1934 naar Amsterdam. Daar zette hij het persbureau Stapf Bilderdienst op. Hij maakte propagandafoto's voor de Duitse bezetter. De Stapf Collectie bevat zesduizend 35 millimeternegatieven. Er zitten veel foto's bij met het stem-

pel 'Censuur'. Bijvoorbeeld die van de Duitser die probeert een kind een hand te geven. Op de eerste vijf foto's duikt het kind weg achter zijn moeder, pas op de zesde foto lukt het. Die haalde de krant met een tekst als 'Kijk eens hoe goed de Duitse bezetter omgaat met de Amsterdammers'. De collectie is bij het Niod gekomen via een

Canadese oud-militair, James Sharp. Hij was betrokken bij ontruimingen van 'foute' panden in Amsterdam. In het Duitse persbureau heeft hij twee mappen met negatieven onder zijn arm gestoken, vermoedelijk als oorlogsbuit. Alle foto's van Staph zijn onlangs gedigitaliseerd en te vinden op www.beeldbankwo2.nl."

Op veel foto's uit de Stapf Collectie staat het stempel 'Censuur'

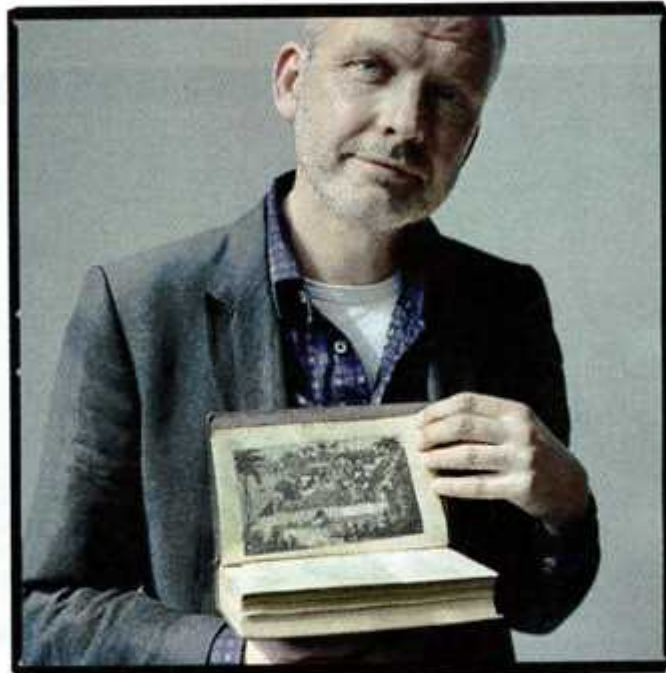
Michiel Nijhoff, hoofd bibliotheek en collectieregistratie van het Stedelijk Museum, met *Parole futuriste in Libertà*.

‘Dit is een uitgave uit 1932 van een gedicht uit 1919 van dichter en futurist Filippo Tommaso Marinetti. Het gedicht is gedrukt op blikken platen en zit in een blikken cassette. Het is zeer zeldzaam, er zijn maar circa 25 exemplaren van gemaakt. *Parole futuriste in libertà* betekent futuristische woorden in vrijheid. Het is een klankgedicht zoals *Boem Paukeslag* van Paul van Ostaïen. Geluidsopnamen van klankgedichten van Marinetti zijn te vinden op www.ubu.com.

De futuristen waren zeer geïnteresseerd in techniek, beweging, het moderne leven en de oorlog. Het futurisme ontstond in 1909 als literaire beweging, met Marinetti als één van de voormannen. Later betrok hij schilders zoals Balla, Boccioni en Séverini bij de beweging.

Van de laatstgenoemde hebben wij ook een belangrijk schilderij in de collectie, *Train de Blessés*. In dat schilderij, uit 1915, heeft Séverini de voorschriften opgevolgd van Marinetti. De aandacht gaat uit naar techniek en dynamiek en het draait niet om een sentimentele benadering.

Het boekje heeft ook een politieke lading. Op de achterkant van de blikken cassette staat in grote letters ‘Duce’. Het futurisme en het fascisme hadden sterke banden en deelden een grote voorliefde voor dynamiek en moderniteit.”

Erwin van Delden van de bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), met *The Prison of Weltevreden*.

‘*The Prison of Weltevreden* is geïllustreerd met mooie steendrukken. Dit is een erg aardig boek uit onze collectie. Ik vind dit soort verslagen leuk, van dolende zielen die ergens een koninkrijkje willen stichten.

Het boek verscheen in 1855 in New York en is geschreven door Walter Murray Gibson (1822-1888). Hij was een Amerikaanse romanticus die bijna anderhalf jaar gevangen zat op Java. Nederland was bezig het buiten-Javagebied onder zijn heerschappij te brengen en vreesde buitenlandse inmenging.

Gibson werd op Sumatra gevangen genomen en na veel processen ter dood veroordeeld, maar hij wist kort na zijn veroordeling, in april 1853, te ontsnappen. Vermoedelijk met behulp van het Indiëse gouvernement, omdat dat geen Amerikaan wilde laten executeren. Na zijn ontsnapping zette Gibson zijn leven op wonderlijke wijze voort: hij sloot zich aan bij de Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen, vestigde zich op Hawaï, raakte in onmin met de mormonen, werd premier en stierf uiteindelijk berooid in San Francisco.

In het KIT hebben wij veel boeken van koloniale avonturiers. Dit exemplaar is mede bijzonder omdat aan de hand van de ex libris en een reliëfstempel vrij nauwkeurig te achterhalen is hoe het boek in de collectie is beland.”

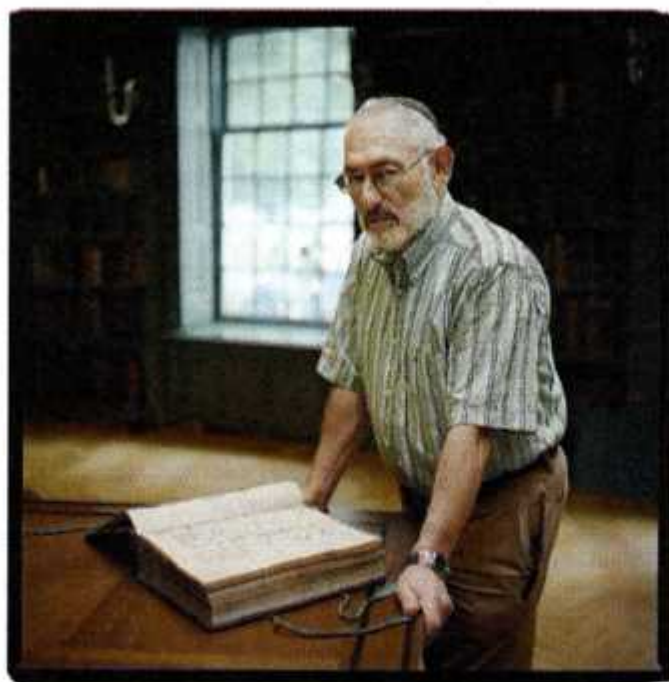

Hermine Pool, conservator van Het Bijbels Museum, met een oude statenbijbel, tegen de achtergrond van de reconstructie van het schaalmodel van Jacob Jehuda Leon (1602-1675) van de tempel van Salomo.

‘De Statenbijbel bevat prenten van Jan Luijken (1649-1712), ingekleurd door Dirk Janszoon van Santen (1637-1708). Van Santen was een beroemde inkleurder van prenten en kaarten, waaronder die van de tempel.

In de tiende eeuw voor Christus is de tempel van Salomo gebouwd door koning Salomo. In de zesde eeuw voor Christus is hij verwoest door Babyloniërs, weer opgebouwd en nog weer later uitgebreid door koning Herodes. Uiteindelijk is de tempel 70 jaar na Christus weer verwoest door de Romeinen. De tempel wordt beschreven in oude bronnen, zoals de Bijbel en de Misjna. Niemand weet hoe de tempel er precies heeft uitgezien.

In de zeventiende en achttiende eeuw was Hebreeuwse oudheden een populaire wetenschap. Men wilde heel precies weten hoe gebouwen en voorwerpen uit de bijbel eruit hadden gezien. Alles werd gereconstrueerd in prenten en in schaalmodellen. Het tempelmodel van Leon, dat uiteindelijk ook is verdwenen, is het oudste en bekendste schaalmodel. Er is een briefje gevonden in een oude bijbel waaruit blijkt dat Van Santen Leon heeft bezocht om te weten te komen wat de kleur was van de tempel.”

Abraham Rosenberg, bibliothecaris van de bibliotheek Ets Haim-Livraria Montezinos, met de Codex van Mozes Maimonides.

‘Mozes Maimonides (1135-1204) was een veelzijdig geleerde. Hij was hofarts van de vizier van Egypte, maar ook Joods jurist en filosoof. Dit handschrift uit 1282 is de eerste duidelijke, systematische, godsdienstige beschrijving van alle leefregels van het jodendom. Het boek, gepubliceerd in 1172, is in 1282 op perkament gekopieerd in Narbonne, in Zuid-Frankrijk.

De auteur laat met dit boek onder meer zien hoe een religieuze groep kan leven in een veranderende wereld. Hoe de joodse minderheid de identiteit behoudt ten opzichte van de niet-joodse meerderheid.

De bibliotheek heet Ets Haim, levensboom, en is overgebleven van een gelijknamige onderwijsinstelling. Die werd in 1616 gesticht in Amsterdam door mensen uit Spanje en Portugal, waar ze gedwongen waren overgegaan op het katholicisme.

In Amsterdam probeerden zij terug te keren naar hun Joodse wortels. Voor de versterking van hun identiteit hadden zij onderwijs nodig volgens de idealen van de renaissance, zoals dit in Nederland gegeven werd op de Latijnse scholen.

Hun onderwijs, waarin het werk van Mozes Maimonides centraal stond, heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de Joodse gemeenschap in Amsterdam. De Portugese Joden integreerden binnen korte tijd volledig in de Nederlandse maatschappij, met behoud van hun joodse godsdienst en cultuur.”

‘Verslagen van dolende zielen die een koninkrijkje willen stichten’

Judith Belinfante, hoofdconservator Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam, met het Blaeu Kabinet.

‘De Amsterdammer Joan Blaeu was in de zeventiende eeuw ’s werelds beroemdste uitgever van kaarten en atlassen. Zijn *Atlas Maior* (1662) is een venster in de canon van de Nederlandse geschiedenis. Hij werkte eerst met zijn vader Willem en later met zijn zoon Joan II.

De *Atlas Maior* is een wereldatlas in negen delen. Hij bevat ongeveer zeshonderd kaarten en vijfduizend pagina’s boekdruk. Het was een enorm bedrijf, de uitgeverij van Blaeu. Alles was handwerk; papier maken, kaarten graveren, drukken, binden. De oplage was 200 tot 650 exemplaren in een Latijnse, Franse, Nederlandse, Spaanse en Duitse editie. Het waren de kostbaarste boeken uit die tijd, de *Atlas Maior* kostte toen 330 tot 450 gulden. Het kabinet is in 1665 speciaal gemaakt voor de atlas en twee delen Nederlandse stedenboeken.

Voor zover bekend zijn er twee kabinetten gemaakt, één voor stadhouder Johan Willen Friso en de ander was in handen van een voornamelijk Hollandse familie. De universiteit heeft het laatste kabinet gekregen in 1898, dus wij hebben het al 110 jaar in bezit. Tot 23 november staat het Blaeu Kabinet in onze tentoonstelling over de *Atlas Maior*. Elke dag wordt een andere pagina van de atlas opgeslagen.”

Jos van Heel, assistent-conservator Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit, met het Antifonarium.

‘Dit is een van de twee delen van het *Antifonarium*, een liturgisch koorboek. Het werd in 1531 geschreven door broeder Faber, een monnik van het Wilhelmiënklooster in ’s Hertogenbosch, voor de kapel van zijn klooster. Dat gebeurde tachtig jaar na de uitvinding van de boekdrukkunst. Het klooster had slechts één deel nodig, dus drukken loonde niet de moeite. Het is geschreven op perkament, een sterk materiaal dat wat kan hebben. De broeders stonden voor een lessenaar met dit boek en tijdens het zingen werden de bladzijden krachtig omgeslagen. De bladzijden van een papieren boek zouden geregeld zijn gescheurd.

Het boek heeft een roerige geschiedenis: Den Bosch werd in 1629 ingenomen door Frederik Hendrik, de geestelijken moesten de stad verlaten. De Wilhelmiënen vestigden zich na omzwervingen in het dorpje Huijbergen, vlak bij Bergen op Zoom. Begin negentiende eeuw stierf dat klooster uit en kwamen de boeken terecht in de bibliotheek van het grootseminarie van het bisdom van Breda.

In de jaren zestig kwamen veel van dergelijke instellingen in moeilijkheden en werden gesloten. De universiteitsbibliotheek van de VU kon toen de bibliotheek van het seminarie voor een relatief klein bedrag overnemen.”

‘Linnaeus zag zichzelf als de administrateur van God’

Evelien Rijsbosch, informatiespecialist van Het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV), met de catalogus van de tentoonstelling *De Vrouw 1813-1913*.

‘D

eze catalogus is prachtig vormgegeven, de omslag is in jugendstil en het heeft de vorm van een handtasje. Maar buiten dat staat dit boek voor wat het IIAV is: een weergave van de bijdrage van vrouwen aan de samenleving. De tentoonstelling gaat over honderd jaar vrouwenrechten en stelt ook de vraag wat vrouwen nodig hebben om zich verder te ontplooiën. De tentoonstelling werd mede georganiseerd door Rosa Manus, één van de oprichters van het IIAV. Dit boek vormt zo te zeggen het begin van onze collectie.

De catalogus telt 440 pagina's en biedt informatie over de afdelingen van de tentoonstelling, wat getoond werd, wie betrokken waren en wat de discussiepunten waren. Een thema dat toen speelde, was het kiesrecht of de handelingsonbekwaamheid van vrouwen.

Wat ik opmerkelijk vind aan de catalogus, is dat hierin al het belang van statistiek wordt aangegeven. Bijvoorbeeld hoeveel vrouwelijke beroepsbeoefenaren er waren in een bepaalde werksoort. Wij hebben van alles in onze collecties in huis over de tentoonstelling: archiefmateriaal, een affiche, boeken, brochures, foto's, een tijdschrift en pamfletten, maar ook hedendaagse onderzoeken naar aanleiding van de tentoonstelling.”

Piet Verkruijsse, conservator a.i. van de Artis Bibliotheek, met het manuscript *Schnecken, Muschelen und andere Geschöpfe welche im Meer gefunden werden*.

‘D

it manuscript uit 1770 is van de hand van Job Gustav Hoch. Het bestaat uit negentig pagina's grote en kleine schelpen uitgevoerd in waterverf. Het is een lust voor het oog. Gebonden in leer met een goudstempels. Het heeft een voorwoord in een prachtig achttiende-eeuws hanenpootje. Vanuit kunsthistorisch oogpunt is het een heel bijzonder werk. Hoch heeft de schelpen beeldschoon weergegeven. Soms zie je het raam erin weerspiegeld, je kunt de schelpen bijna aanraken. En de poliepen achterin het boek liggen bijna bovenop de pagina. Fantastisch.

Hoch heeft het manuscript gemaakt ter meerdere eer en glorie van God. Hij bewoog zich in het kielzog van Linnaeus, die zichzelf als de administrateur van God zag. Hoch koos niet voor de boekdrukkunst, de lijnen van een ets of gravure zouden afbreuk doen aan de kleuren.

In de jaren vijftig is het manuscript gestolen geweest. Mannen hadden zich laten insluiten in de dierentuin. Zij hebben de stempels van Artis verwijderd uit het boek. Uiteindelijk zijn zij opgepakt en de gestolen boeken kwamen terug naar de bibliotheek. Op één na, dat was inmiddels aangekocht door een Amerikaanse bibliotheek.”

Zie pagina 18 voor meer informatie over *Een stad vol boeken, verborgen schatten in beeld*